

'ի բազմութեան անդ չորս օգտամատոյց ձեռագրաց. ինչպէս որ Յառաջաբանին մէջ դժուարալուր խօսքերով արտայայտեալ է, որ այժմ 'ի բնագրին գնեցի է: Լը վայրեան տը Ֆլորիվալ, այս պարզ կանոնիս համաձայն՝ յամին 1841 գաղղիերէն թարգմանութեան հետ մէկտեղ վերոյգրեալ բնագիրն ևս վերստին հանդիսացուց, բայց դուրս թողլով վենետկոյ հրատարակութեան տարբերութիւնը. յորմէ ապա յամին 1844 փարիզու նոր տիտղոսով տպագիրն ելաւ 'ի վաճառ, զոր սակայն Ֆլորիվալի մասնաւորապէս Մովսիսի պատմագրութեան բնագրին համար եղած կրկին տպագրութիւնքն 'ի միասին չեն թուեր:

Շարունակելի

ԱՐՃԷԴ ԳԵՏ. ՔԱՂԱՔ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԻ Ի ՌՈՒՄԷՆԻԱ

ԾԱՆՈԹ.— Առաջիկայ յօդուածս համառոտութիւն է B. P. Hasdeu ուսմէն բանասիրին յօդուածի մը, զոր ուղարկած է առ մեզ՝ ծանօթ ազնիւ բարեկամ Պ. Գրիգոր Մ. ՊԵՋԵՐԼԵԱՆ՝ փաստաբան Պուքրէշի, որոյ կը վերաբերին նաեւ ոսկաւատող ծանօթութիւնքն՝ զորս տեղ տեղ կը դանեն ընթերցողք:— Մեք՝ ոչ միայն մեր բարեկամին համաձայն՝ բռնագործեալ կը համարեմք նեւ գրեական մէջ բերած հաւատարմէն, մասնաւոր 'ի հայերենէ ստուգաբանութիւնքն (որք ուրեք ուրեք ծողրական ևս թուին), այլ և բոլորովին անհիմն՝ այնքան նշանաւոր չենք մը՝ հայկական գրութիւն ունել, որոյ ոչ այլ ինչ հաւատարմ 'ի մէջ կը բերուի՝ բայց եթէ պատահական նմանաձայնութիւն մը, որ չունի բնաւ պատմական—լեզուագիտական արժէք:— Ազգային բանասիրաց կրնայ նետաքրքրական լինել յօդուածիս մէջ յիշեալ քանի մի տեղեկութիւնք հայկական գաղթականութեան վրայ 'ի Ռումէնիս:

ԵՂԻՆԱԿՆ (Պ. Հըժտեւ) բառագիտական քննութեամբ կը հաստատէ թէ Արճէշ անուան էլ վերջաւորութիւնը ռումբնական ամանց մը չէ, ինչպէս կը գտնենք այլ ածանցս ռումբնական ծագմամբ՝ զանազան տեղեաց և անձանց անուանց մէջ: Արճէշ բառն ամբողջութիւն մ'է, առանց ռումբնական կազմութեան, և օտար լեզուէ առնուած բառ է:

Այս անունս կը տրուի քաղաքի մի և գետի մը. այս գետն օտար երկրէ չանցնիր. 'ի Ռումբնիա կը սկսի իւր ակնն (Ալբինա լեռնէն), և կը թափի 'ի Դանուբ, մերձ յՕրտենիցցա. ուստի և կրցաւ փոխել իւր հին անունը բոլոր երկայնութեամբ՝ մեր սահմանաց վրայ կատարուած պատահարաւ մը:

Այս պատահարն եղաւ հայ գաղթականութեան մը այս գետին եզերքն հաստատուիլը, որ գալով յԱրճիշոյ և հիմնելով սոյն անուամբ

քաղաքը՝ փոխեցին հուսկ ուրեմն նաև այն գետին անունն ալ յԱրճէշ։ Սովորաբար գետ մը իւր տնունը քաղաքին կու տայ, բայց հակառակն ալ կը կատարուի երբեմն, մասնաւորապէս ի Ռումինիա, ուր իրապէս ի մէջ բազմաց կայ Պերլատ գետն՝ որ Պերլատ քաղաքէն յետոյ այսպէս կոչուեցաւ. թելեօրման գետն՝ այս անունը առաւ թելեօրման վիճակէն, և Բրօդիւշ գետն՝ Բրօդիւշ քաղաքին պարտական է իւր անունը։

Արճէշ գետոյն հին անունն Հերոգոտոսի Օրտեսուսու կոչածն չէ, ինչպէս կը համարին բազմաթիւ պատմիչք։ Հակառակ են այսմ ձայնական կանոններն. վասն զի նոխնական տկարածայն վանկն Օր՝ կը փոխուի յԱր, և ատամնայինն տե՛ի ձև։ Արճիշոյ հին անունն իւրապէս և հաւաստեալ Մարիակիւ կամ Մարիակա է։ (Հեղինակն բազմաթիւ ապացոյցներ ի մէջ կը բերէ առ այս)։ Թողլով զայս՝ կը հաստատունը թէ Ռումինիոյ քաղաքներէն և ոչ մին կրնայ հնագոյն քան ՎԱրճէշ համարիլ զինքն, ի բաց առեալ թերևս զքաղաքն Սեւերին։

Յամին 1332 յԱրճէշ հռոմէական եպիսկոպոս կար. Վիտուս եւ իսկոպոս Արճիշոյ (Բենքոյ, Միքթովիա Ա. երես 222)։ Յամին 1390 Վոնիփակիոս Թ քահանայապետին արձանագրութեանց մէջ լը յիշուի «Ֆրանկիսկուս եպիսկոպոս Արճիշոյ ՚ի Վալաքիա, որ Գրոցա հունգարացի արքեպիսկոպոսին իշխանութեան ներքեւ էր. (Ֆէյէր, Օրիկնագիրք արքունական. Ժ. 3, եր. 107)։ Գիշ յետոյ այս ուղղափառ եպիսկոպոսութիւնն պատուանուն մ'եղաւ առանց կտրուութեան, վասն զի ուղղափառ մետրապօլտութիւն մը հաստատեցին աւոր տեղն, որ մինչև ցժՁ դար հաստատուն մնաց։ Արճէշ մետրապօլիտ մը կար բովանդակ Մունտանիոյ կամ Հունգարա — Վալաքիոյ համար, և ՚ի Սեւերին ալ ուրիշ մը Օլտենիոյ համար. յամին 1630 Արճիշոյ մետրապօլիտն կը կոչուէր Անթիմիոս, և Սեւերինի՝ Աթանաս։ Նայն ժամանակ Արճէշ՝ թագաւորող իշխանին աթոռն եղաւ, ուստի և կոչուեցաւ Արքունիք Արճիշոյ։ (Հոս կը դնէ ապացոյցներ՝ յիշատակարաններէ հանելով)։ Արճիշոյ բնակիչք հռչակեալ էին վաճառականութեան ընդունակութեամբ մինչև ցժՁ դար և անտի առմեզ։ Պրասքովի և Սիպենի քաղաքական հին արձանագրութեանց մէջ, որ դեռ նոր տպագրուեցան, կը տեսնենք որ 1500ին առեն ներք բազմաթիւ բնակիչք Արճիշոյ՝ յԱրտիալէ կը տանէին ամէն տեսակ տտուի, համետ, գործեալ երկաթ, դանակ, և այլն. և կը բերէին ձուկ, մոմ, կաշի, և արևելեան ուրիշ բերքեր, ինչպէս՝ պղնձ, չամիչ, գորգ, կտաւ, և այլն։

Յամին 1512 Նէակոյէ—Պեսասարով Արճիշոյ մետրապօլտութիւնը փոխադրեց ՚ի Տիրկովից։

Նէակոյէ փոխեց զհին շինութիւնն Արճիշոյ մետրապօլտութեան՝

ի փառաւոր վանս, որոյ մանրամասն նկարագիրն կը յիշատակէ Գաբրիէլ կրօնաւորն... Բայց Նէակոյէ հին շինուածն նորոգեց միայն, առանց ՚ի հիմանց կործանելու, և պահեց անարատ նախնի զանգակատունը:

Վերջին ժամանակներս թագաւորն կարողոս նոյնպէս գործեց. և ճարտար նորոգողին անունն՝ Անդրէաս կոմոն Նուի՝ անմահ պիտի մնայ, մինչդեռ առաջին շինողինն միշտ իբրեւ առեղծուած մը պիտի համարուի:

Մանօրի ճարտարապետին անունն, որոյ կ'ընծայէ տաճարութիւնն զշինութիւն եկեղեցւոյն՝ կեղծիք մ'է, ինչպէս նաև Արճիշոյ Արքու. նեաց առասպելն, յորում կը յիշատակի ճարտարապետիս անունն. և այսպիսի կեղծեաց նման օրինակներ կը գտնենք առ Սերպիաքիտ, առ Ալպանիաքիտ և առ դրացի ժողովուրդս:

Նէակոյէ Պետսարով մեռաւ յառաջ քան զլուսն վերստին շինութեան, զոր սկսեի էր. իւր յաջորդն Ռատիւ՝ աշխատութիւնը շարունակել տալով՝ նախորդին գործաւորները գործածեց (1527). Պրոտ. քովքաղաքին հին արձանագրութիւնք կը յիշեն 1522ին կառավարի մը տրուած գումար մը զՎիտոս՝ Արճիշոյ եկեղեցւոյն արձանագործը և նկարիչը բերելու համար: Եթէ ընդունինք թէ Վիտոս աշխատութեան գլխաւոր առաջնորդին անունն է, Պրոտքովի արձանագրութեանց մէջ եղած գիւտը՝ մեզ կը ցուցնէ թէ այս գործոյս բացատրութիւնը ուրիշ անձի վրայ և ոչ ազգային Նէակոյէ ճարտարապետին՝ պէտք է խնդրել. և այս գիւտս է Ռումենիոյ լեռանց մէջ հայկական ոճով եկեղեցի մը:

Պրոտքովի արձանագրութեանց մէջ յիշուած Վիտոսն, կրնայ լինել իտալական վիտոն կամ՝ գեմանական վալտն, և միշտ արեւմտեան մը, կաթոլիկ մը՝ եկած յայնկոյս կարպաթ լեռանց. և ոչ յոյն կամ հայ, և կամ՝ կաթոլիկ մը՝ յայնկոյս Իանուզ գետոյն:

Արեւմտ արեւի Նուի կոմսն (արեւմտեանն Վիտոս, Վիտո կամ Վայա) նորոգութիւն միայն ըրեր է, և ճարտար նորոգութիւն մը, յորում՝ յիրաւի յաջող բաղադրութիւններ կազմեր է՝ պակասաւոր մասերը կարկատելու համար, զգուշանալով որ նոր բան չմտցնէ: Արդ եթէ Արճիշոյ ճարտարապետութեան մէջ արեւելեան բան մը կայ, մասաւանդ զարդուց մօտին, այս կնիքն անվրէպ Նէակոյէ Պետսարովի նորոգութենէն նախընթաց շինութեան կը վերաբերի:

« Այս իշխանն, կ'ըսէ Պ. Ա. Օտօպէսքոյ (Հատ. Բ. եր. 505) ոչ իւր « բարոյական արձանագրութեանց և ոչ իւր որդւոյն յաջորդին գործածութեանն համար յօրինած խրատուց մէջ ամենեկին տեղեկու. « թիւն չի տար Ռումանիոյ լեռանց մէջ արուեստական սքանչելիք մը « կանգնելու համար գործածած մարդկանց վերայ: Արդեօք կու. « տանդնուպօյսի կամ Անատօլիոյ յոյն գործաւորները կանչեց, որոնք

« Սուղդանաց մզկիթներու շինութեան աշխատեր էին: Արդեօք աւելի
« հեռաւոր տեղ 'ի Հայաստան կամ 'ի Վրաստան դիմեց, ուր քրիս-
« տոնեայ փոքր թագաւորը Արծիշոյ ձեւոյն և զարդուց նման եկե-
« ղեցիներ կը կանգնէին: Զայս շնեք գիտեր և պիտի չդիտանանք:
« Դարձեալ, Պ. Դոսիլեակով՝ այս վանքին վրայ այսպէս կը խօսի.
« Հայ և Վրացի եկեղեցիներն Մանկիի, Սամբափիսի, Գեղաթի, Կա-
« պենի, Ախտալայ, Սափարայ, և այլն, որոնք ամէնքն ալ կը յառաջն
« շատ դարուք քան զայս շինուած, կ'ընծայեն մեզ զնախագաղա-
« փար կամ գէթ զմեծ մասն տարերաց՝ քանդակագործութեան այս
« եկեղեցւոյս: Հոս ալ վերոյիշեալ եկեղեցեաց արտաքին ճակատին
« արուեստին մէջ նոյն ոճը կը գտնենք, նոյն քանդակեալ զօտիքը,
« նոյն հիւսածքը և զարդերը և վարդերը, միով բանիւ այն որ ամե-
« նէն աւելի կարեւոր է՝ նոյն համեմատութիւններ, նոյն բնադրուիմն,
« և նոյն ոճը, և այլն:

Արծիշոյ փառաւոր եկեղեցւոյն հայ բնադրուիմն աւելի ևս կը յայտ-
նուի՝ եթէ յիշենք Պայէլի (Բիւզանդական արուեստ, յէջ 284)
ըսած խօսքերը՝ հայ ճարտարապետութիւնը սահմանելով. «Բիւզան-
դական է եւութեամբն, բայց շատ ազատութեամբ և համարձակու-
թեամբ գործածուած, այնպէս որ տիրող զարդն և երկրաչափական
համեմատութիւնն՝ աւելի պարսիկ և արաբացի ոճը կը յիշեցնեն»:

Միջին դարուն մեծ բազմութիւն մը Հայոց գաղթեցին 'ի թերակղզ-
դին Պալդանեան, և Յովհաննէս Չմկիկի հայն՝ քաջութեամբ հռչակեալ՝
Բիւզանդիոնի կայսերաց գահը՝ բարձրացաւ ժ դարուն վերջերը: Բուլ-
ղարիա լի էր հայազգի անձամբք, և մասամբ ալ իրենք պատճառ եղան
Պոկոմիլ² հերետիկոսական աղանդոյն ծագման. (Ժիրլուէք, Պաւլով.
Բուշդարիոյ, էջ 222):

Նախ բնակեցան յայնկոյս Դանուբի. բայց նոյն դարուն մինչև 'ի
Թրանսիլանիա հասան, ուր մերձ Ռումինիոյ և Արծիշոյ կողմանց վը-
կայութիւնը կը ցուցնեն թէ 1355ին ատենները 'ի Թալմաշի հայ ե-
պիսկոպոս մը կար. «Եպիսկոպոս Հայոց 'ի Թալմաշի»:

Բաց աստի՝ ուրիշ մեծագոյն հաւաստիք մ'ալ ունինք: Ի Հայա-
ստան՝ Վան լճին մերձ՝ շատ հին քաղաք մը կայ՝ Արճէշ անուամբ, ճիշդ
Ռումինական նոյն հնչմամբ. ուր Յովհաննէս Ի քահանայապետին
ժամանակ եպիսկոպոս³ մը կար «Զաքարիա Արծիշոյ» (Ղլքիէն, Արեւելք

1. Անշուշտ իրեն լաւագոյն և հզօրագոյն ապացոյց 'ի մէջ պիտի բերէր հեղինակն,
եթէ ծանօթ լինէր և յիշէր հայադգի բուլղար Թագաւորներու անուանքն. (Տես Ին-
քիճեան. Հնախօսութիւն. Հատոր Ա. էջ 337):

2. Այս հերձուածողներուն գլուխը՝ Բարսեղ բօխէն՝ ազգաւ յոյն էր:

3. Զարմանալի չէ որ 'ի Հայաստան՝ ուր 500 եպիսկոպոսարան կար (Ինճ. հատ.
Գ. էջ 23), Արճէշի եպիսկոպոս մ'ալ գտնուէր: — Հեղինակին նիւթին համար այս
պարագան անտարբեր է:

քրիստոնեայ, հատ. Ա. եր. 1448)։ Թէ ինչ կը նշանակէ 'ի հայերէն այս անունն' չենք գիտեր։ Հռչակաւոր հայագէտն Պ. Ռսուցիչն Ք. Պատկանեան 'ի Պետերսպուրկ այսպէս կը գրէ ինձ. «Իսկ Արճէշ՝ հին քաղաք յեղերս վանոյ լին, թէ ինչ կը նշանակէ՝ արդի հայ լեզուին մէջ գահացուցիչ սուռգաբանութեան հետք չեմ գտներ ։ Եթիւրաւի Բ դարուն յետ Քրիստոսի, վանոյ լին՝ որոյ եղերքն կը գտնուի այս քաղաքս՝ Արճէշ կը կոչուէր, և առ Պաղտմէոսի Արսիսաւ ('Αρσισσα'), վտան զի Եղիք ենթաքմային առաւ մը շող տառիւ միայն կրնան փոխանակել, զոր օրինակ ձ տառն ու տառիւ։ — Արդ,

Ա. որովհետեւ Ռումէնք ամենեկին զաղթականութիւն չեն ունեցած 'ի Հայաստան, ընդհակառակն յայտնի է Հայոցն 'ի Ռումենիա.

Բ. որովհետեւ հայ Արճէշն հաւաստեալ հնագոյն է քան զԱրճէշ Ռումենիոյ.

Գ. որովհետեւ հայ գաղթականութեանց ներկայութիւնն 'ի մերձակայս Արճիշոյ՝ յայտնի է ԺԳ դարուն Թալմաշի Հայոց Եպիսկոպոս խօսքով.

Դ. որովհետեւ ամէն այս պարագայք՝ այս երկու անունաց կատարեալ նմանութեամբն՝ 'ի գիպուածոյ չեն կրնար լինել, հետեալաբար կարպոթեան Արճէշն՝ կառուցեալ յեղերս Արճէշ գետոյն՝ հիմնեալ է 'ի միջին դարու հայ գաղթականութիւններէ, օրք եկան Արճիշոյ լին եղերքն հիմնեալ յԱրճէշ քաղաքէն ։

Յամին 1275 ըստ ժամանակակից տարեգրի Սմբատայ (Պատմութիւն Խաչահրաց, Հայոց, 1869, հատ. Ա. եր. 608) վանայ մերձաւոր շատ տեղեր և մանաւանդ Արճէշ քաղաքն գրեթէ բովանդակ կործանեցաւ երկրաշարժի պատճառաւ, որ տարի մ'ամբողջ տեկց։ Թերևս նոյն ժամանակ և թերևս աւելի ալ առաջ, բայց ոչ երբեք յետոյ, բազմութիւն Հայոց՝ թողլով զհայրենիս՝ մինչև 'ի Կարպաթ եկած լինին¹, և հիմնած՝ 'ի յիշատակ իրենց՝ նախկին քաղաքին՝ զնորն Արճէշ, տալով զնոյն անուն գետոյն ալ, որոյ եղերքն կանգնեցին ըստ օրինակի իրենց՝ նախորդաց, որք իրենց քաղաքին անունը վանայ լին տուեր էին²։ Յետոյ հայ ոճով Եկեղեցի մը հիմնելով և ընդգրկելով զկաթողիկոսութիւն, եթէ 'ի սկզբան այս կրօնից չէին վերաբերեր, ընդունեցան 'ի Քահանայապետէն եպիսկոպոս մը «Եպիսկոպոս Արճիշոյ», որ տաղտկանալով Ռումէններէն՝ քաշուեցաւ 'ի Թալմաշի՝ Առտեալի մէջ. «Եպիսկոպոս Հայոց Թալմաշի»։ Իսկ հայկական Եկեղեցին աւերելով՝ շատ անգամ՝ նորոգեցաւ, բայց միշտ պահելով հայ բնադրոյն թէ ճարտարապետութեան և թէ զարդուց մանրամասանց մէջ, մինչև

1. Հաւանելի չէ՝ որ երկրաշարժի մը պատճառաւ՝ Ժողովուրդն այնպէս հեռու տեղ փոխադրուի։

2. Հայք ոչ երբեք վանայ ծովուն՝ Արճէշ անուն տուած են. օտարազգիք միայն այս անուն տուած են։

հուսկ ուրեմն յաջորդաբար եղաւ Հունգարա — վալաքիոյ մետրապօլիտոսթիւն, վանք, և 'ի վերջոյ եպիսկոպոսական արքեպիսկոպոս:

Արճէշ քաղաքին կնիքն արծիւ մ'է: Այս նշանս նորագիտ չէ, Տէրութեանն Դիաններուն մէջ 'ի 1629 և 1665 կը գտնենք. (Պուքրէշի գիւանք):

Այս կնիքն կը ներկայացընէ զարծիւն կայսերական՝ յորում Ռուս. մէնհիա մասն չունէր կ. Պօլսի ինկնալէն յետոյ, և նոյն իսկ շատ առաջ, Ճշմարիտ է որ ոչ 1500ին, ոչ 1400ին Արճիշոյ բնակիչք իրենց քաղաքին կնքոյն այս ձևը տուած լինին, այլ գիտնալով որ Արճէշ քաղաքն ժԳ. դարու հայ գաղթականութեան մը գործ է, որ վանոց լծին եզերքն գանսուող յԱրճիշոյ գալով՝ անցան զկայսերութիւն Բիւզանդիոնի՝ մինչև 'ի Մուստանիա, պէտք է ըսենք որ արծիւն՝ իբրև նշան քաղաքին գործածուեցաւ այս գաղթականութենէս, զոր յետոյ Ռուս. մէններուն թողուցին Արճէշ անուամբ, հանդերձ փառաւոր եկեղեցեան զոր կանգնեցին:

Եւ դիտելի է՝ որ եթէ Հայք 'ի Մուստանիա հաստատեալք՝ կրնային Բիւզանդիոնի կրկնազուլի արծիւը գործածել, բայց աւելի բնական էր ուղղակի Հայաստանէն բերել. վասն զի Տիգրիս և Եփրատ գետոց կողմանքն, ինչպէս գաղղիացի հնագէտք ցուցին, և յետ նոցա Պ. Ա. Օդոպեսկիւ իւր գեղեցիկ երկասիրութեան մէջ Նովո — Չերքասքի դրամին վերայ, կրկնազուլի՝ արծիւն հնագոյն է քան 'ի Յոյնս: Ուստի ոչ թէ Հայաստան զայս առաւ 'ի Բիւզանդիոնէ, այլ յետինս յառաջնոյն:

Արճիշոյ արծուին ծագումն ենթադրութիւն մը լինելէն կը դադրի՝ եթէ զիմենք առ լոյս դիտութեան կնքոց: Քաղաքական և ազնուականաց կնքոց ձևերը ծագումն ունեցան միջին դարուց մէջ, և կը կոչուէին ազլէնք խօսուռն ք. իրի մը անունն կը յիշեցընէր տեղւոյ մը կամ ընտանեաց մը անունը, և կ'որոշէր թէ այս իրին ձևն է նշան ժառանգական՝ ընտանեաց կամ տեղւոյն:

Շատ ժամանակէ 'ի վեր դիտուած է թէ քաղաքական իշխանութեան կնիք՝ սովորաբար կը կրեն զպատկեր իրաց՝ որոց անունն կը յիշեցընէ զանուն քաղաքին. (Հայնսեկիոս. Յաղագս կնքոց. 1702, էջ 140). — Ահա քանի մի օրինակք.

Պաւիէրայ մայրաքաղաքն Միւնիխ՝ իւր կնքոյն մէջ կրօնաւոր մը կը կերպարանէ. Մոնիս:

Պէննա 'ի Զուիցերի՝ արջ մը. Պէն:

Մակգեպուրկ՝ զղեակ մը. Պուրկ, և օրիորդ մը. Մակդ. Աւանդ. դատ քաղաքն՝ արծիւ մը կը կրէ, վասն զի Ֆրանքոնիոյ հին գաւառական լեզուին մէջ արծիւն առն կը կոչուէր. զոր թէպէտ այժմ քա.

¹⁾ Հայոց նշանն մինչև Ռուսիոսեանց ժամանակը արծիւն էր. բայց այս արծուին երկազուլի լինելն՝ ոչ մէկ պատմագիր չի յիշեր:

ղաքին բնակիչք չեն գիտեր, բայց այդ արգելք չէ որ իրենց կնքոյն մէջ զարծիւն գործածեն :

Եթէ Ժողովուրդ մը իւր լիզուէն ծագումն տալով՝ քաղաքի մը կը նիքը կը կազմէ, հնար է որ յետոյ այս կնիքն փոխանցի առ յաջորդ Ժողովուրդս, և սա այն ատեն պիտի գործածէ 'ի յետագայ դարս' առանց նշանակութիւնը ճանչնալու :

Ռումենեան լեզուով վաւրաւրաս (արծիւ) բառն կամ ուրիշ որ և է անուն թռչնոյ՝ զԱրճէշ չեն յիշեցնիր. բայց 'ի Հայն և 'ի Հայն միայն՝ արծիւն է բնական կնքադրոշմն Արճէշ անուան. վասն զի հայ լեզուաւ միայն այս թռչունն կը կոչուի Արճիւ (արծիւ) ¹ :

ՆԵՄԵՍԻՈՍԻ

ՅԱՂԱԳՍ ԲՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՐԴՈՑ

(ՏԵՍ ԷՋ 118)

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

Յաղագս Տարերց

Տարրն աշխարհական՝ է մասն նուաստ՝ ² շարախառնութեան մարմնոց. Եւ են տարերք չորք՝ երկիր, ջուր, օդ, հուր, շարագասեալք ըստ կարգի՝ 'ի ներքնոցն 'ի վեր կայս, մարմինք գտլով և նոքա, որ և ³ նախկինք և պարզք առ այլան մարմինս : Քանզի որպէս ամենայն տարր համասեռ է՝ որոց են տարերցն. զի ս'իզբն ոչ է համասեռ՝ որոց 'ի նմանէն. բայց տարրն ամենայն իրօք համասեռ ⁴. այլ զի երկիր և ջուր և

¹) Հեղինակն իւր առաջարկութիւնն հաւանելի ընելու համար՝ արժիւռ ուղղագրուածիւնը արձիւ կը կարգայ : Թէ որ Rebus héraldique ըստանն՝ Հայոց սովորական լի նէր, աւելի հաւանական էր՝ որ Հայք Արճէշ անունը երկու բաժնելով՝ իբրեւ նշան առնէին Արք և Էշ :

²) Գուցէ նուազ. Յոյն՝ μέρος ελαχιστον, մասն դուզնաքեայ կամ քերեադոյն :

³) Օրինակ մի՝ որ իբրեւ :

⁴) Լիմն. Տարերքս 'ի միմեանս միաւորելով՝ մի սեւ լինին. և գոյացուցանեն այլ ևս սեւս. իսկ յորժամ այս սկզբունքս որիչ տուածին լինին՝ ոչ կարեն լինել սեւք, և կամ զայլոց գոյացուցանել. բայց չորքն միացեալ՝ ամենայն իրօք սեւք լինին և առնեն զայլս :